

Bakü Katliamı Gerçeği (31 Mart-1 Nisan 1918)

Elçin Neciyev*

Özet

Bu çalışmada, 20. yüzyıl başında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından tüm dünya ülkelerinin, özellikle de Rusya'nın dikkatini çekmesini, Lenin'in Bolşevik İhtilalinden hemen sonra Bakü petrolüne verdiği önemden dolayı burayı Rusya'ya katmak amacıyla Ermeni Stepnan Şaumyan'ın Kafkasya Olağanüstü Komiseri olarak görevine getirilmesini, 1917 sonlarında Bakü'deki Konsey Seçimleri'nde Müsavat Partisi'nin oyların %40'ını almasının Bolşevikler'de yarattığı rahatsızlığı, söz konusu bu rahatsızlığın Bolşevik ve Taşnak işbirliği ile sonuçlanması, Bolşevikler'in Taşnaklar'ı kıskırtması ve işbirliği çerçevesinde işlenen 31 Mart Katliamı'nı, bu katliam hakkında tanıkların verdiği ifadeler ve arşiv vesikaları, ilk defa ortaya çıkarılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Azerbaycan, Bakü, Rusya, Lenin, Bolşevik, Stepnan Şaumyan, Ermeni, Bakü Konseyi, Müsavat Partisi, Taşnak, 31 Mart Katliamı.

Giriş

XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'yı işgal eden Çarlık Rusya'nın bundan sonraki asıl hedefi, zengin yeraltı ve yerüstü kay-

naklarına sahip Azerbaycan topraklarını ele geçirmek olmuştur. Verimli toprakları ele geçirecek sömürge politikalarını gerçekleştirmek isteyen Çarlık Rusya; bu hedefi doğrultusunda Ermenileri bir maşa olarak kullanmak istemiştir. Ermeniler de Ruslardan yardım alarak "Büyük Ermenistan Projesi"ni gerçekleştirmek istemiştir. I. Aleksandr zamanında (1800-1825) General Tsitsianov Kafkasya Orduları'nın Başkumandanlığına atanınca Kafkasya'nın işgali planlarını hazırlamaya başlamıştır. Tsitsianov önceki yıllarda olduğu gibi, Ermenilerden büyük bir yardım görmüştür. Ermenilerin bu yardımı sonucu Azerbaycan toprakları işgal edildi. 1804'de Gence'nin işgali ile başlayan ve 1804-1805'de Bakü ve Nahçıvan'ı işgal eden Rusya sınırlarını Hazar Denizi'nden Karadeniz istikametine dek genişletti. Böylece Rus hâkimiyeti, Kuzey Azerbaycan'dan Aras Nehri'ne kadar uzanmış oldu.¹

1. Rus İhtilalinin (1905) Azerilere Etkileri ve Bağımsızlık Hareketinin Ortaya Çıkışı

Rus Çarı I. Petro Hindistan ve İstanbul'u işgal etmekle dünyaya hâkim olacağı düşüncesindeydi. Petro, söz konusu topraklara hâkim olabilmek için üç yolun mevcudiyetinin de farkındaydı. Bu üç yoldan (birinci yol; Balkanlar, ikinci yol; Türkistan, üçüncü yol; Kafkaslar) en önemlisi Kafkasya'dan geçiyordu. Çünkü bu yol diğerlerine göre daha elverişli görünmektedir. Fakat olaylar onun tasarladığı gibi gelişmemiştir. Kafkas halkları hürriyetleri için büyük bir çaba harcayarak Rus Ordusuna karşı yarım asrı geçen zaman diliminde mücadele etmiştir. Kafkas halkları içerisinde Ruslara karşı en etkin mücadele eden Azeriler olmuştur. Azerileri XX. yüzyılın başına kadar, kendini yetiştirmiş bir halk olarak görmekteyiz. Bu dönemde Avrupa ve Rusya üniversitelerinde eğitim görmüş Azeri aydınları dikkat çekicidir. Aynı zamanda Ermeni aydınlarının da Kafkasya'nın geleceği

(*) Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
(1) Elçin Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı, Emre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 17-19.

konusunda büyük oranda Azeri aydınlarla aynı doğrultuda düşündükleri görülmektedir. Nitekim bu doğrultu Taşnaksutyun Fırkası'nın kurulmasına dek gider. Ancak fırkanın kurulması akabinde gelişen olaylar ve Taşnakların bağımsız Ermenistan fikrini ortaya atması, Kafkasya'daki çatışmaların da temelini atmıştır. Bakü civarında başlayan çatışmalar halkın, özellikle de işçi kesiminin katılımı sonucu daha da alevlenmiştir. Bu çatışmalar Temmuz 1903 grevini de körüklemiştir. Söz konusu grevi ikinci bir grev takip etmiş ve Aralık 1904'de Ermeni birliklerinin de katılımı sonucu grev genişlemiştir. İşçi grevi diye nitelenen bu grevler sonucu işçiler istediklerini elde ederek ilk defa Rusya'da işçi sözleşmesi imzalamışlardır. Ocak 1905'teki "Kanlı Pazar"da St. Petersburglu işçilerin kıyım haberi üzerine Bakü'deki işçiler yeniden ayaklanmışlardır. Bu olaylar Çarlık rejimini çok ciddi biçimde etkileyecek olan Rus İhtilalinin temelini atılması için önyak olmuştur.²

2

İşçi grevleri Ermeni işçilerle Azeri işçiler arasında da çok ciddi çatışmaya neden olmuştur. Her iki topluluk temsilcileri kendine yakın işçiler arasında propagandaya başlamıştır. İşte bu propagandanın sonucu Ermeni-Azeri çatışmaları ortaya çıktı. Çarlık Rus yöneticileri ise tarafsız kalarak arayı yatıştırmak için çalışma yapmak yerine, Ermenilerin tarafında yer almıştır. Azeri işçiler bu durumu protesto etmiştir. Çatışma sadece Bakü ile sınırlı kalmayıp civar bölgelere de sıçramıştır. Bakü olaylarından sonra bütün Kafkasya'da Ermeniler ile Azeriler arasında ilişkiler gerginleşmiştir. Buna örnek olarak Zengilan bölgesinde Ermenilerin Azeri köylerine saldırması ve Rus Kazaklarının Ermeniler tarafından durdurulmasını gösterebiliriz. Gergin durum I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.

2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Azerilerin Tutumu

Avrupa'da XX. yüzyılın başında ki uluslararası ilişkiler açısından en önemli so-

runlardan biri, büyük devletler arasındaki çatışmaların ayyuka çıkmış olmasıdır. Söz konusu büyük devletler ekonomik çıkarları uğruna dünyayı yeniden parçalayıp bölüştürmek istemişlerdir. Almanya bu amaç doğrultusunda kendine pay koparmak için Avusturya-Macaristan ile askeri anlaşma imzalamak aşamasına gelmiş durumdadır. Fakat kısa zaman sonra, Temmuz-Ağustos 1914'te Rusya; Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Almanya ve Avusturya-Macaristan'da Rusya'ya savaş ilan etmiştir. I. Dünya Savaşında Almanya ile Avusturya-Macaristan müttefik olmuşlardır. Osmanlı Devleti ise savaşa katılıp katılmama konusunda önceleri kararsız kalmıştır. Rusya'nın savaşa girmesi Azeri Türklerini de zor durumda bırakmıştır. Çünkü Kafkasya'nın ekonomik açıdan en önemli merkezlerinden olan Azerbaycan her türlü (ekonomik-sosyal ve siyasi) sıkıntıları göğüslemek mecburiyetindeydi.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılma kararını alması üzerine Azeriler iki seçenekle karşı karşıya kalmıştır. Ya fiili olarak bağlı oldukları Rusya için savaşacaklar veya manevi ve soya dayalı bağları bulunan Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklardı. Böylesi bir durum Azeri aydın zümresini ikiye ayırmıştır. Ancak, her ne kadar fiili olarak Rusya'ya bağlı olsalar da, Azeriler bütün olumsuzlukları göze alarak I. Dünya Savaşı sırasında kardeş Anadolu Türklerine destek olmak adına "Kardeş Kömeği Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi" adı altında yardım cemiyeti kurarak kardeşlerine destek olmuştur.

3. Şubat İhtilali ve Azeriler

Rusya'da 300 yıl gibi uzun bir zaman diliminde hükümrانlığını devam ettiren Romanovlar monarşisi 27 Şubat 1917'de devrilmiş ve Rusya'da hâkimiyet Bolşeviklerin eline geçmiştir. Hükümeti ele geçiren Bolşeviklerin ilk icraatı "Rus halkı üzerinde

(2) Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1910-1920 (Türkçesi, Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 21-23.

dinî ve millî geleneklere dayalı kısıtlamaları kaldırmak” konusunda karar almak olmuştur. Bu karar hem Orta Asya hem de Güney Kafkas Müslüman halkları için beklenmedik bir sürpriz olmuştur. Nitekim böylesi bir gelişme Güney Kafkasya'nın en önemli mekânı olan Azerbaycan'da da sevinçle karşılanmış ve ileride Azerbaycan Millî Harekâtının öncüleri olacak başta M. E. Resulzade ve onun diğer arkadaşlarını da heyecanlandırmıştır. Resulzade'nin bu konuda söylediği: “1917 İhtilali mahkûm sınıflara hürriyet, mahkûm milletlere ise muhtariyet verecektir” sözleri bunun açık kanıtıdır. Fakat Çarlığın devrilmesi sonucu Petrograd'da kurulan Geçici Hükümet, söz konusu beklentileri bir nebze gerçekleştirmiş olsa da, onların bazı konularında aldıkları kararlar özellikle Azerileri memnun etmemiştir. Bu memnuniyetsizlik sadece Azeriler arasında görülmeyip, Rusya genelinde de hissedilmeye başlayınca, ayaklanmalar ortaya çıkmış ve netice itibarıyla Şubat İhtilali patlak vermiştir. 12 Mart'ta da Devlet Duması işlevine son vermek zorunda kalmıştır. Duma'nın kapatılması sonucu Kafkasya'dan katılan milletvekilleri bölgenin idaresi için çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışma sonucu OZAKOM (Osobyı Komitet Dlya Upravlenya Zakafkazy) kurulmuştur. Komitenin kendi başına çalışma yürütmesinin sıkıntı yaratacağını düşünen Rusya Geçici Hükümeti bu komitenin kendine bağlı olarak çalışması konusunda karar almıştır. Nitekim Kafkasya'yı idare etmek konusunda pek başarılı olmadığını, Bakü'de hâkimiyetin kısa zamanda Rus ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu Sosyal Demokratlar ile Sosyal Devrimcilerin eline geçtiği Bakü Sovyeti'nin kurulmasında görmekteyiz. Bakü Sovyeti'nin başına aslen Ermeni olan Stephan Şaumyan getirilmiştir. Şubat İhtilali'nin etkisini sadece Rusya'da değil, Azerbaycan'da gösterdiğini ve büyük bir hareketlenme yarattığını daha önce de zikretmiştik. Bu hareketlenmenin en büyük etkilerinden biri de Müsavat Partisi'nin yeraltından çıkarak açık faaliyete geçmiş olmasıdır. Nitekim Müsavat'ın kısa zamanda ken-

dini toparlaması ve 22 Ekim 1917'de Bakü Sovyeti'nde yapılan seçimlerde %40'lık bir oy alması bunun açık göstergesidir. Bu oya karşılık ise Bolşevikler ancak %15 civarında oy almışlardır.³ Böylece Müsavatçılar Bolşeviklerin ezeli rakibi olmuş ve Bolşevik Şaumyan onları etkisiz hale getirmek için çalışmalara başlamıştır. Şaumyan Müsavatçıların bu şekilde bir sonuç almalarıyla bağımsız bir devlet kurmak adına çalışma yapacaklarından endişe duymuştur. Nitekim Şaumyan'ın Bakü Sovyeti Konseyinde Hristiyan halka yaptığı konuşmada dile getirdiği; “Müslüman silahlı birliklerinin Osmanlı sultanlarına güvendiğini ve Resulzade'nin de tehlikeli olduğunu”⁴ sözleri endişenin göstergesidir.

Söz konusu gelişmelerden sonra Bakü'de Bolşevik-Taşnak İttifakı siyasi bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Onlar her adımda Müsavat Partisi'ni zayıflatmak için uğraşmışlardır. Taşnaklar ancak bu şekilde kendi konularını Bolşevik'lerin yanında güçlendirebilecektir.

4. Ekim İhtilali ve Azeriler

25 Ekim 1917'de Petersburg şehrinde ortaya çıkan Bolşevik İhtilali sonucu “Geçici Hükümet” yönetimi bırakmıştır. Akabinde (25-26 Ekim) Smolni şehrinde biraraya gelen Sovyetler Kurultayı işçi ve toprak hakkında kararlar alarak V. İ. Lenin önderliğinde Bolşevik Rusya'nın kuruluşunu ilan etmiştir. Bolşevik'lerin hâkimiyeti ele alması haberi 27 Ekim'de Bakü'ye ulaşmıştır. Bu haber Bakü'ye ulaşır ulaşmaz askeri birliklerin yanı sıra Hazar Donanmasına bağlı denizcilerin de katılımıyla “Bakü İşçi ve Asker Temsilciler Sovyet”i olağanüstü toplanmıştır. Bu toplantı sonucunda Eser-Menşevik ve Taşnakların ortak görüşüyle Sosyal Güvenlik Komitesi'nin kurulması konusunda karar kabul edilmiştir. Fakat Bolşevikler bu komiteye karşı ol-

(3) Vagif Abışov, “1918 ili Mart-April Soykırımı”, Halk Gazetesi, 2 April (Nisan) 2004; Vahid Çıragzade, İstıglal Yollarında, Bakı, 1992, s. 9.

(4) ACSPIHDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi), f. 176, d. 20, s. 18.

duklarını bildirince şehir yönetimi meseleyi 2 Kasım 1917'de yeniden masaya yatırdı. Bolşeviklerin güçlü siyaseti sonucu şehir yönetiminde en etkili kurumun "Bakü Sovyeti" olduğu konusunda mutabakata varıldı.⁵ Stephan Şaumyan kuruma başkan seçilmiştir. Eser-Menşevik ve Müsavatçılar arasındaki husumetten Bolşeviklerin karlı çıktıklarını söyleyebiliriz.

Bu gelişmeden sonra Bolşeviklerle muhalif partiler bir araya gelerek Özel Kafkasya Komitesini kurmuşlardır. Komite üyeleri 11 Ekim'de bir konferans düzenleyip Bolşevik yönetimini benimsemedikleri konusunda ortak bildiri yayınladılar. Komite'nin etkin olması için kendi görüşlerine uygun bir hükümete ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda bölgenin yönetimi için "Kafkasya Hükümeti"nin kurulması konusunda ortak karar alınmıştır. 15 Kasım 1917'de kurulan hükümeti temsilen Kafkasya Komiserliği oluşturulup ve E. Gegeçkori başkanlığa getirilmiştir. Gegeçkori başkanlığındaki komiserlik Bolşevik hükümetiyle her ne kadar ilişkileri kopardığını açıklamış olsa da zımnen Bolşevik hükümetinin bir birimi olduğunu kabullenmiştir. Ayrıca komiserlik, Rusya'da Kurucu Meclisin toplanmasına kadar Kafkasya'yı yönetecektir.

26 Kasım 1917'de Kafkasya genelinde Kurucu Meclis'e seçimler yapılmıştır. Bu seçim sonucunda Müsavat, Menşevik ve Taşnaksutyun Partileri Bolşeviklere nispetle daha fazla milletvekili çıkarmıştır. Bunun akabinde, yani 18 Ocak 1918'de Kurucu Meclis Bolşevikler tarafından feshedilmiştir. Rusya'da meclisin feshedilmesi Kafkasya'da da etkisini gösterecekti. Nitekim komiserlik Rusya'ya bağlı kaldığını bir daha teyit etmekle beraber, Bolşeviklerle ilişkileri kestğini açıkladı. Kafkasya'dan Kurucu Meclise seçilen milletvekilleri 22 Ocak 1918'de Tiflis'te biraraya gelerek çözüm yolu aramaya başladılar. Neticede Kafkas Komiserliği'nin feshi ve yerine Kafkasya Seymi'nin (Gürcü, Ermeni ve Azerilerden müteşekkil kurum) oluşturulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu karar

üzerine Gegeçkori'ye Kafkasya Hükümetini oluşturma görevi verilmiştir. Seym'de Azerbaycan temsilcileri heyetine M. E. Resulzade liderlik etmiştir. Sonuç itibarıyla Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmeler bölgenin hem sosyo-ekonomik hem de jeo-stratejik yapısına büyük etki etmiştir. Çünkü bu dönemde Güney Kafkasya'da yönetim iki kısma ayrılmıştır:

1. Bolşevik Hükümetine bağlı Bakü Sovyeti, 2. Güney Kafkasya Seymi

Kafkasya Seymi'nden söz açılmışken şunu da ifade etmek gerekir ki, söz konusu Seym'in içerisinde en çok milletvekili sandalyesini Azeriler sahipti. Nitekim bu durum diğer ülke milletvekilleri tarafından kabul edilemiyor ve anlaşmazlıklara sebep oluyordu.⁶ Çünkü hem Ermeni temsilcileri hem Gürcüler özellikle dış siyaset konusunda fikir ayrılıkları taşımaktadır.

5. Erzincan Mütarekesi ve Azeriler

Seymin en sıkıntılı meselelerinin başında Türkiye ile Rusya arasındaki Kafkas Cephesi problemiydi. Türk ve Rus taraflar 5 Aralık 1917'de Erzincan'da görüşmelere başlamıştır. 18 Aralık'ta 14 maddelik mütareke imzalandı.⁷ Bununla birlikte Türk-Rus Savaşına son verilmiştir. Erzincan Mütarekesi aslında Kafkas halklarıyla, daha doğrusu Güney Kafkasya hükümetine bağlı Ordu Komutanlığı ile imzalanmıştır. Bu mütarekenin Kafkasya Komiserliğiyle imzalanmış olması, söz konusu komiserliği bölgede bir hükümet olarak tanınmış olduğu anlamına geliyordu.⁸

Mütareke sonucu Rus askerleri işgal ettikleri yerlerden geri çekilmeye başlamıştır. Fakat geri çekilen askerler terk ettikleri

(5) Elçin Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı, Emre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51-53; Azerbaycan Tarihi, 7 Cilt'te, V. Cilt (1900-1920), Bakı, Elm Neşriyat, 2001, s. 286-287.

(6) R. İsmayilov, Azerbaycan Tarihi, Bakı, 1923, s. 146-147.

(7) Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 5, Yıl 3/2004, s. 25-51.

(8) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 65-66.

köyleri ateşe vermiştir. Bu durum karşısında Vehip Paşa tarafından, antlaşmanın bozulduğu ve Ermeni çetelerinin saldırıya geçtikleri haberini Odişilidze'ye bildirilmiştir. Bu haber karşısında bir umursamazlık tavrının takınıldığını sezen Vehip Paşa 12 Şubat 1918'de Ermenilere karşı saldırıya geçmiştir. Saldırı karşısında Güney Kafkasya Seymi iki temsilcisini Erzurum'a gönderir. Fakat bir taraftan temsilcilerini Erzurum'a gönderen Seym üyeleri diğer taraftan da Ermeni çetelerinin yağmalarına seyirci kalmıştır. Bu durum üzerine Vehip Paşa, Başkomutan Prjevalski ve Odişilidze'ye telgraf gönderince, 26 Şubat 1918'de Güney Kafkasya Seymi barış görüşmeleri için hazır olduğunu bildirmiştir. Görüşme yeri olarak Trabzon seçilmiştir.⁹ Fakat Trabzon görüşmeleri 3 Mart 1918'de Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Brest-Litovsk¹⁰ Antlaşması ile yarıda kalmıştır. Bu antlaşma ile Kars-Batum-Ardahan Türkiyeye geri verilmiştir. Güney Kafkasya Komiserliği 7 Mart'ta söz konusu anlaşmaya itirazını bildirmiştir. 10 Mart tarihinde Osmanlı Ordusunun Ermenilere saldırması üzerine Güney Kafkasya'nın Trabzon'daki temsilcileri antlaşmayı kabul etmediklerini açıklamışlardır. Zira antlaşmayı kabul etmek konusu Seym'e üye ülke temsilcileri arasında husumete sebep olmuştur.

Temsilciler arasındaki husumet özellikle Azeri temsilci heyetinin, Osmanlı Devleti tarafından ortaya konulan şartların ortak bir zeminde tartışılması ve sonuca bağlanması konusunda ısrarcı olmasından kaynaklanmıştır. Gürcüler, Batum'un kendilerine verilmesi sonucu Kars ve Ardahan'ın Osmanlıya bırakılmasına itiraz etmeyeceklerdi. Ermeniler ise Batum ve Acariya'nın Osmanlıya bırakılmasına karşın Kars'ın kendilerine verilmesini talep etmekteydiler. Sonuç olarak, Trabzon'da olumlu yönde bir sonuç alınamayınca konferans dağılmıştır.¹¹ Rauf Bey murahhas heyete bir ultimatom göndererek söz konusu antlaşmanın kabulü ve Güney Kafkasya Seymi'nin bağımsız bir devlet olarak kendisini ilan etmesini ister.¹²

Fakat buna kesin bir cevap verilmiştir. Bunun üzerine 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Brest-Litovsk Antlaşmasının kendilerine verdiği hakları kullanacaktır. Çünkü karşılığında tek bir yol kalmıştır. Bu yol silah zoruyla söz konusu bölgeleri kurtarmaktır. Nitekim Vehip Paşa 1. ve 2. Kolordu birliklerinden bir ordu teşkil ederek, 19 Mart'ta Ardahan'ı Ermenilerden kurtarmıştır. Ardahan'ın alınması sonucu yani 25 Mart 1918'de Güney Kafkasya Seymi üyeleri ortak bir toplantı gerçekleştirdiler. Toplantıda kürsüye ilk çıkan Ermeni temsilcilerinden Kaçaznuni; "Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesini zaruri görmektedir. Onlar için Osmanlı ile Rusya arasında tampon olabilecek bir devlet vaciptir" diye bir açıklama yapmıştır. Azerbaycan temsilci heyeti adına bir açıklama da M. Mehdiyev'den gelmiştir. Mehdiyev; "Güney Kafkasya bağımsızlığını ilan etmezse şayet Müslüman grubu barış görüşmelerine katılmayacaktır. Eğer savaş ilan edilirse Azeriler Türklere karşı savaşmayacaklardır" açıklamasında bulunmuştur. Toplantı sonucu üç gelişme ortaya çıkmıştır:

1. Hükümet kendi durumunun çok kötü olduğunun farkına varmıştır.

2. Trabzon görüşmelerini hızlandırmak adına Çengeli'ye olağanüstü yetkiler verilmiştir.

3. Osmanlı Devleti aleyhinde Antanta Devletlerinden yardım almak konusunu netleştirmek istedi. Fakat hiçbir Antanta Devleti bu konuda, onlara yardım sağlamamıştır.

2 Nisan 1918'de Meclis yeniden toplanmıştır. Toplantı, Bakü'de ortaya çıkan 31 Mart Katliamı ile ilgiliydi. Meclis üyesi olan Ramışvili bu olayı, Tiflis'e karşı Bolşevik saldırısının ve Güney Kafkasya'da hâkimiyeti ele geçirmenin başlangıcı olarak görmüştür.

(9) Cemil Hasanov, Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, N:48, Ankara, 1998, s. 49-50.

(10) Bal, a.g.m, s. 35.

(11) Cahangir Zeynalıoğlu, Azerbaycan Tarihi, İstanbul, 1924, s. 202-203.

(12) Bal, a.g.m, s. 39.

31 Mart Katliamı tabii ki Azerbaycan temsilcilerini de rahatsız etmiş ve onlar da Bolşeviklere karşı tedbir alınmasını istemiştir. Aksi takdirde Müslüman grubun meclisi boykot edeceğini açıklamışlardır. Aslında söz konusu katliam Bolşeviklerin Azerbaycan'a olan bakışının da bir tezahürü idi. Bu sebepten dolayı bu katliama sadece Bakü Komünistlerinin hâkimiyeti ele geçirmeleri gibi bakmak doğru değildir. Aslında bu olay Sovyet Rusya'nın saldırsal siyasetinin bir tezahürüydü. Söz konusu katliam enine boyuna incelendiği takdirde bu gerçeği tasdik edecektir. Bolşevikler Mart Katliamını yapmakla aslında Müsavatçıların sosyal-siyasi itibarını yok etmek ümidinde olmuşlardır. Nitekim S. Şaumyan katliam gerçekleştirildikten sonra açık şekilde: "Eğer inkılâp karşıtı Müslümanlar galip gelseydi, Bakü'yü Azerbaycanı başkenti yapar ve Güney Kafkasya Rusya için kaybedilmiş olurdu" demektedir.¹³

Mart Katliamını Güney Kafkasya Meclisinde, temsilciler arasında anlaşmazlıklara sebep olduğu gibi aynı zamanda Osmanlı Devleti ile de yapılan görüşmelere de olumsuz yönde etki etmiştir. Çünkü aynı tarihlerde Ermeni çeteleri tarafından Bakü Katliamına benzer biçimde Erzurum'da da katliam yapılmış ve bu katliam sonucu 3.000 Türk katledilmişti.¹⁴ Hem Bakü'de hemde Erzurum'da gerçekleştirilen katliamların birbirleriyle bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Osmanlı Devleti bu katliamların akabinde Sarıkamış'ı 5 Nisan 1918'de Ermeni ve Rus birliklerinden kurtardığı gibi aynı zamanda Batum'u 14 Nisan 1918'de, en sonunda da Kars'ı (25 Nisan 1918) kurtarmıştır.¹⁵

6. 31 Mart 1918 Bakü Katliamını Hazırlayan Ana Nedenler

6.1. Bolşevik Askerlerinin Kafkas Cephesinden Terhisi ve Şambor Olayları

Yukarıdaki bölümde de ifade edildiği üzere, hem Brest-Litovsk Antlaşmasının Gü-

ney Kafkasya Temsilcileri tarafından kabul edilmek istenmemesi, Osmanlı askeri birliklerinin saldırmamasına sebep olmuş ve bunun sonucunda Rus askeri birlikleri Kars, Batum ve Ardahan'ı terk etmeye başlamışlardır. Savaşmak için artık takati kalmayan askerler bir an önce ülkelerine geri dönmek için can atıyorlardı. Fakat bu durum Bolşevik Hükümetini çok da memnun etmemiştir. Çünkü Bolşeviklerin Osmanlı Devleti'ne karşı en önemli üssü olan Kafkasya, ya sahipsiz kalacak ya da Güney Kafkasya Komiserliğinin elini tek başına güçlendirecekti. Nitekim söz konusu cephenin boş bırakılmaması için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Bu sebepten olması gerek ki terhis edilen askerin ilk başta Tiflis'te bırakılması düşünülmüyordu ki, Güney Kafkas Komiserliği buna müsaade etmeyeceğini duyurdu.¹⁶ Bunun üzerine askerler Tiflis'e uğramadan Karayazı (Garayazı) garını terk ederek Şemkir istikametinde hareket ettiler. Şemkir garında Rus askeri birlikleri ile Azerbaycan Millî birlikleri arasında bir çatışma gerçekleşmiştir. Sovyet tarihçileri bu olayı Müsavatçıların kışkırtmasına bağlamaktadırlar. Fakat bu fikrin gerçeklerle hiçbir alakası yoktur. Çünkü Rus askerlerine karşı alınan önlem Müsavat'ın kendi başına buyruk aldığı karar olmayıp Güney Kafkasya Komiserliği'nin talimatı ile Rus askerlerin Bolşeviklere hizmet etmelerini istememesi amacıyla gerçekleşmiştir. Sadece olayı gerçekleştiren ise Millî Birlik askerleri olmuştur. Burada kısaca Millî Birliğin oluşum safhasından bahsetmek isteriz. Bu birliğin temeli Petrograt'tan getirilen Tatar Süvari Alayı oluşturmaktaydı. General Şihlinski komutasında hareket etmekteydiler. Alay askerleri ise genellikle Rus Ordusunda görev yapmış Müslümanlardan ibarettir. Bilindiği üzere Çarlık Müslümanları askere alınmadığından, söz konusu alay askeri yönden çok sıkıntı çekmekteydi. Bu sebepten dolayı, 1917 sonlarında bu alay için Bakü Harp Okulunda subaylar yetiştirilmiştir.

(13) Stephan Şaumyan, Stati i Reçi 1917-1918 g, Bakü, 1929, s. 258-260.

(14) C. Hasanov, a.g.e s. 61-62.

(15) Bal, a.g.m, s. 40.

(16) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 67.

Şemkir İstasyonu'nda ortaya çıkan problem çözüme kavuşturulduktan sonra Rus askerleri Şamhor istikametinde hareket etmeye başladılar. 18 Ocak 1918'de Şamhor İstasyonunda Millî Birlik askerleri ile Rus askerleri arasında çatışma olmuştur. Bu olay Şamhor Katliamı olarak da tarihe geçmiştir. Rus askerleri burada silahlarını bıraktılar. 1.000'e yakın Azerbaycan askeri çatışma esnasında ölmüştür. Bu durum Bakü'deki Bolşevikler arasında şok etkisi yaratmıştır. Rus askerlerinden alınan silahlar Gençe Millî Konseyine teslim edilmiştir. Bu ara Necmettin Gotsinski'ye bağlı Dağıstanlıların da Petrovsk'dan çıkarma yapmaları üzerine Bakü ile Rusya arasında kara ulaşımı da kesilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Bolşevikler geliştirdikleri bir taktikle Taşnakları müttefik edinmişlerdir. Taşnaklar da bu tarihi fırsatı iyi bir şekilde değerlendirerek Bolşevikler ile bağlantıya geçtiler. Bakü'deki Müslümanlar ise bu ittifaktan rahatsız olmaya başladılar. Çünkü silahlanmış durumda olan Ermeniler Müslümanlara göre daha güçlü idiler. İşin asıl ilginç tarafı ise cepheye hareket etmesi gereken Ermenilerin, demiryolunun Müslümanlar tarafından kesildiğini bahane ederek şehirde kalmalarıdır. Bolşevikler bu duruma müdahale etmek yerine iki millet arasındaki anlaşmazlığın kendi yararına olacağını çok iyi bilmekteydi. Bunun için beklemek en iyi siyasetti. Aynı zamanda Seym içinde de millî çekişmelerin devam etmesi Bolşevikleri ayrıca memnun etmekteydi. Nitekim yukarıda sıraladığımız bütün gelişmelerden kendisinin karlı çıkacağını düşünen Bolşevikler iç savaşları yönlendirecek ve bunun sonucunda da karlı çıkacaktı.¹⁷

6.2. 31 Mart 1918 Bakü Katliamı

1918 yılı başlarında Bolşevik-Taşnak birlikleri Azerbaycan Millî Birliklerine karşı açık şekilde mücadele için hazırlık yapmaya başlamıştır. Aslında onlar için Millî Birliklerden (çünkü bu dönem Millî Birlikler dağılık durumdaydı) daha önemlisi Bakü ve onun

doğal zenginlikleridir. Çünkü Bakü sadece Bolşeviklerin değil, aynı zamanda birçok güçlü devletin de ilgi odağındaydı. Bu sebeplerden dolayı Bolşevikler ne pahasına olursa olsun Bakü'yü ele geçirmeye, burada Sovyet hâkimiyetini kurmaya, onun bütün zenginliklerini kendi menfaatleri için kullanmak istemiştir. Bu siyasetin başarılı biçimde sonuçlanması amacı ile Şaumyan Bakü'ye gönderilmiş ve Kafkasya Olağanüstü Hal Komiserliği görevine getirilmişti. Şaumyan'ın bu görevi getirilmesi bize göre, Ermeni milliyetçi teşkilatlarına olan yakınlığından kaynaklanmıştır.¹⁸ Şaumyan'ın Bakü'de bu şekilde güçlenmeye başlaması, Bakü'nün inkılâp ile inkılâp karşıtı güçleri arasında mücadele alanına dönüşmesine sebep olmuştur. Ayrıca da Müsavatçıların Millî Birlikleri bir arada toplamak için çabalaması ve Bakü Sovyeti için yapılan seçimlerde de büyük oranda oy toplaması Şaumyan'ı rahatsız eden sebeplerdendi.

Fakat Bolşeviklerin kendilerinden rahatsızlık duyduklarını hisseden bir grup Müsavat Partili, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için artık mücadele etmenin zamanı geldiğini anlamıştır. Nitekim bu amaç çerçevesinde Ocak 1918'de Müslüman Ordu Karargâhlarını kurmuşlardır. Karargâhın kurulduğu haberini alan Şaumyan başkanlığındaki Taşnak-sütyun Parti yönetimi, Ermeni Millî Şurası ve Bolşevik birlikleri Müsavatçılara karşı saldırıya geçmek amacıyla fırsat arar oldular.¹⁹

Tarihi fırsat, 9 Mart 1918'de General Talışinski başkanlığındaki Dikaya Divizya (Vahşi Tümen)'nin Bakü'ye yaklaşması haberi ile ortaya çıkmıştır. Şaumyan haberi alır almaz Talışinski başta olmak üzere alayın tamamının Bakü garı yakınlarında tutuklanması emrini vermiştir. Aynı gün emir yerine getirmiştir. Fakat bu olay şehirde duyulmaz, sadece Bakü ve kazalarında değil, Azerbaycan genelinde çok ciddi rahatsızlığa neden oldu. İtiraz eden halk Bakü Sovyetin-

(17) Swietochowski, a.g.e, s. 154-158.

(18) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 75.

(19) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 26, s. 15.

den hapsin sebebinin açıklanmasını ve onların serbest bırakılıp bırakılmayacağını sormaya başlamıştır. Bakü Sovyeti bu konuda birkaç gün sonra açıklama yaptı. Açıklamada hem Talişinski hem de alay mürettebatının önceleri Çarlık Ordusunda jandarma olarak görev yaptıkları sebep gösterilmiştir. Bu açıklamanın gerçekçi olmadığını düşünen halk, Bolşevik-Taşnak birliklerine karşı ayaklanmıştır. Fakat bu ayaklanma kısa zamanda bastırıldı. Ayaklanan halktan birçoğu öldürüldü ve geriye kalanlar ise hapse atıldı.²⁰

28 Mart 1918'de Hacı Zeynelabidin Tağiyev'in oğlu silahına gayri ihtiyari davranması sonucu Lenkeran'da vefat etmiştir. Tağiyev'in oğlunun cenazesi 29 Mart 1918'de Evelina gemisi ile Bakü'ye getirilir. Gemide ayrıca 48 asker daha mevcuttur. Cenazenin defnedilmesinden sonra söz konusu gemi 48 mürettebatı ile beraber Lenkeran'a geri gitmek için Bakü limanından ayrılmak üzereydi. Geminin limandan kısa bir mesafe uzaklaşması üzerine Bolşevik-Ermeni birlikleri Müslüman Birliğinin silahlarını terketmesi konusunda talimat verdi. Fakat Müslüman birlikler bu talimatı kabul etmediler. Bunun üzerine çatışmalar başladı ve Bolşevikler gemide bulunan silahlara el koydular.²¹ 30 Mart'ta Bakü Sovyeti İhtilal Komitesinin kurulduğu açıklandı. N. Nerimanov da gıyaben bu komiteye dâhil edildi. Komite'nin de Evelina gemisinin durdurulmasında²² etkin olduğu bir gerçektir. Burada bu çatışmanın ortaya çıkması ile ilgili birçok mülâhaza söz konusudur. Bazılarına göre sözde bu çatışmanın sebebi; Lenkeran'a dönen Evelina gemisine 48 askeri mürettebatın yanı sıra ilave asker ve silah mühimmatın da yüklenmiş olmasından kaynaklanmıştır. Fakat söz konusu olaylar çok iyi bir şekilde tetkik edildiğinde söylenenlerin hiçbirinin gerçeklerle alakasının olmadığı ortaya çıkacaktır. Şöyle ki; bir defa Azerbaycan Millî Askeri Birliği'nin öyle söylendiği kadar askeri bulunmadığından, bunlardan bir kısmını da Lenkeran'a göndermesi düşünülemezdi. Daha da önemlisi Azerbaycanlılar Çarlık Rusya döneminde as-

kere alınmadığından dolayı silah mühimmat konusunda Bolşevik ve Taşnak birliklerine göre daha az silaha sahiptir. Çünkü Kafkas cephesinden geriye dönen askerler silahlarını Azerilere değil, Bakü'de meskûn Rus ve Taşnaklara teslim etmişlerdi. Bize göre bu çatışma ve terk-i silah meselesinin tek sebebi vardır: O da Bolşevik-Taşnak birliklerinin Bakü'yü Müslümanlardan temizlemek ve siyasi güç olmak yolunda hızlıca ilerleyen Müsavat Partisi'ni ortadan kaldırmaktan ibarettir.

Tekrar konuya dönecek olursak, 31 Mart'ta halk sokaklara döküldü ve askerlerden alınan silahların geri verilmesini talep ettiler. Aynı gün Müslüman Cemiyet-i Hayriye binasında toplananlar da silahların geri verilmesini talep ettiler. Bu toplantıya katılan Bakü eski reislerinden olan G. Ter-Mikaelyants bir konuşma yaptı. Mikaelyants konuşmasında: "Müslümanların Bolşeviklere karşı yürüttüğü mücadelede Ermeni Millî Şurası ve Taşnakların onların yanında yer alacaklardır" anlamında bir açıklama yapmıştır. Aslında bu açıklamanın bir uydurmadan başka bir şey olmadığı kısa zaman sonra anlaşılacaktır. Çünkü bu taktiğin temeli 1917 yılına dayanıyordu. Onların maksatları Bolşeviklerin eliyle Müslüman halkı yok etmekten ibaretti. Aynı gün Nerimanov da Şaumyan'la silahların iade edilmesi konusunda bir görüşme gerçekleştirdi. Şaumyan silahların iade edileceği sözünü verdi. Fakat 31 Mart'ta, diyalog yerini silaha bıraktı. İlk ateşin kim tarafından açıldığı belli değildi. Çatışmalar başladığı zaman sözlerinde durmayan Ermeniler hemen Bolşeviklerin tarafına geçmişlerdi. Bolşeviklere geçen taraf sadece Ermeniler değildi. Onlarla beraber Menşevikler, Es-er'ler, Hazar Askeri Donanması ve Kadetler de Bolşeviklere katılmışlardır.

Fakat Bolşeviklere destek olanlar arasında en karlı çıkan hiç şüphesiz Ermeniler olmuştur. Nitekim 31 Mart'ta Ermeni-Bol-

(20) a.g.b, s. 15-16.

(21) Azerbaycan Gazetesi, "Mart Hadise-i Elimesinin Muhtasar Tarihçesi", 31 Mart 1919.

(22) Azerbaycan Gazetesi, "Mart Hadise-i Elimesinin Muhtasar Tarihçesi", 31 Mart 1919.

şevik Koalisyonu çok geniş biçimde hazırlıklarını tamamlamış ve Müslümanlara karşı saldırıya geçmiştir. Mars Tiyatrosu'nun çatısında toplanan koalisyon birlikleri suçsuz sivil halkı öldürmeye başlamıştır. Aynı günün akşamı şehir, kaynar bir kazanı anımsatmış, Bolşevik-Taşnak birlikleri İsmailiye binası ve çevresinde toplanan halkı öldürmüştür. Avakyan başkanlığındaki bir kısım askeri birlik şehir merkezine doğru ilerlerken çatışmalar şiddetini artırmıştır. En yoğun çatışma özellikle Goşa kale kapısı ve İsmailiye binası etrafında yaşanmıştır. Hazar Askeri Donanması da Müslümanların yaşadığı mahalleleri top ateşine tutmaktaydı.²³ İsmailiye binası ve Hayriye Cemiyeti'nin ateşe ne şekilde ateşe verildiğini Soruşturma Komisyonu tarafından yayınlanan belgelerde açıkça görmek mümkündür. Belgede: "18 Mart 1918'de bir Ermeni zabiti ve yanında getirdiği üç askeri ile beraber Kaspi gazetesi ile Müslüman Cemiyeti arasında bulunan İsmailiye binasına girdi. Kısa bir zaman sonra binadan alevler yükselmeye başladı. Neyinki Bakü Müslümanlarının, aynı zamanda Bakü'nün gözdesi olan bu azametli bina yangın sonucu kül oldu. Bu binayı yakmaya gelen zabıt ise Taşnaksütyun Partisi üyesi Tatevos Emirov idi".²⁴ Soruşturma Komisyonu²⁵ tarafından Adalet Bakanlığı'na takdim edilen diğer bir belgede ise çatışmayı yönetenlerin Ermeniler'den başkasının olmadığı şu şekilde açıklanmaktadır: "Nikolay (şimdi bu caddeye istiklalîyet adı verilmiştir) caddesindeki saldırıyı Ermeni askerleri ve aydınları yönlendiriyordu. Bunlar bir eve girerek sekiz kadını ve çocuğu öldürdüler. Başka bir grup Fars sokağı'nda yaşayan Bala Ahmet Muhtarov'un evine girerek evde bulunan dokuz kişiyi kilisenin önüne götürerek orada kurşunladılar. Cesetlerden ikisi yanar Dağıstan Oteli'nin alevleri içine atıldı."²⁶

Soruşturma Komisyonu'nun verdiği diğer bilgilerden; "Müslüman halka karşı çeşitli yöntemler kullanılarak eziyet vermekten usanmayan Ermeniler, onlardan geriye kalan emlaklerine de el koyarak yanlarında götürü-

yorlardı. Bundan daha da vahimi sadece bir yerde yapılan araştırma sonucu toprak altından kulakları ve burunları kesilmiş, karınları yırtılmış 57 kadın cesedine rastlanmış olmasıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı öldüremedikleri kadınları ise saçlarından biri birine bağlanarak sürükleniyor, yolda ise tüfek kundağı ile öldürülüyorlardı.²⁷ Açıklamasını görüyoruz. Örneklerden yola çıkarak söylenebilecek tek söz vardır. O da Bakü'de müslüman halka karşı uygulanan bir "Katliam"dır".

Olayların bu şekilde çözülemeyeceğini anlayan Bakü Sovyeti yetkilileri bir ultimatom yayınlamıştır. Ültimatoma göre;

1. Sovyet tek otorite kabul edilecek ve onun koyduğu emirlere mutlak olarak uyulacak,
2. İnkılap karşıtı Vahşi Tümen (Dikaya Divizya) Bakü ve ilçelerinden uzaklaştırılacak,
3. Azeriler tarafından kesilen Bakü-Petrovsk ve Bakü-Tiflis tren hatları yeniden açılacaktır.

Bu taleplerden biri kabul görmezse olağanüstü hal ilan edilecek ve bunun sorumlusu da Müsavatçılar olacaktır. Müsavat son anda Bakü Sovyeti'nin ultimatomunu kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Mü-

(23) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 75-84.

(24) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 16, s. 18.

(25) Sözkonusu komisyon, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetine 15 Temmuz 1918 tarihinde M. Hacinski tarafından yapılan müracaat üzerine kurulmuştur. Hacinski tarafından hükümete yapılan müracaat şu şekildedir: "Dört aya yakındır ki, Azerbaycanın bazı bölgelerinde Bolşevik adı altında gruplar ve Ermeni birlikleri Müslüman halka karşı vahşice saldırmaktadırlar. Avrupa ülkeleri ve vahşiliklere karşı çıkmamakla birlikte katledilenlerin de Ermeniler olduğunu vurgulamaktadırlar. Çünkü Ermeniler onlara kendilerinin katledildiklerini iletilmişlerdir. Bu sebepten hükümet en kısa zamanda olaylarda büyük zarar görenler için bir komisyon kurması gerekmektedir. Teşkilatın olağanüstü istintak komisyonu vasfı taşınması gerekir. Komisyon tarafından yürütülecek sorgulamalar birkaç dile çevrilmelidir. Eğer hükümet komisyonun kurulmasına müsaade ediyorsa, ben onlardan komisyonun kurulması için gerekli 50.000 ruble para ayarlasın.

Dışişleri Bakanı: M. Hacinski, Elizavetpol (Gence), 15 Temmuz 1918.

Aslı ile aynıdır. Olağanüstü Hal Komisyonu Başkanı: Alekber Bey Hasmammedov

Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetinin 15 Temmuz 1918 tarihli Kararı: Dışişleri Bakanın yaptığı müracaat kabul edilsin ve müslümanların katledilmesi ve mallarının müsaderesi ile ilgili Olağanüstü Hal Komisyonu kurulsun.

(26) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 16, s. 22.

(27) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 16, s. 18.

savat sokaklarda çatışan Azerilerin önünü kesmekte aciz kalıyordu.²⁸ Bunun üzerine Bolşevik-Ermeni birliklerince Azerilere karşı saldırılar Bakü ile sınırlı kalmayacak onun dışına da taşacaktır. Nitekim Nisan ayı başında Şamahı, Salyan, Kürdemir, Guba ve Lenkeran bölgelerinde Bakü olaylarına benzer katliamlar uygulanmıştır. Şaumyan'ın Lenin'e gönderdiği 13 Nisan 1918 tarihli raporundan bu katliamların hangi şekilde uygulandığını ve bunun sonucunda nasıl başarılı olduklarını şu ifadelerinden görmek mümkündür: "Hem Bakü Sovyeti'ne tabi askeri birlikler hem de Sarıkamış'tan terhis sonucu gelen Kafkas Ordusunun da katkılarından istifade ederek altı bin kişilik bir ordu kurduk. Taşnakların da 3-4 bin civarında ordusu mevcuttu. Bu ordu da bizim elimizdeydi. Söz konusu katılımlar sonucu iç savaş ulusal savaşa çevrildi. Bu gidişatı önlemek mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda bizde bilinçli olarak bunu görmezlikten geliyorduk. Aksi durumun ortaya çıkması halinde Müsavatçılar Bakü'yü Azerbaycan'ın başkenti yapacak, gayri Müslim halkı terk-i silah ederek onları katledeceklerdi".²⁹ Bakü'de iktidarın Bolşeviklerin eline geçmesi haberi Lenin'i çok memnun etmiş olacak ki, Lenin bu haber üzerine 16 Nisan'da Şaumyan'a tebrik mektubu göndermiştir. Mektubunda: "...Bakü Sovyetinin yürüttüğü siyasetin takdire şayan olduğunu ve bunu beğendiğini, bundan sonra Bakü proleterlerini hem maddi hem de manevi yardımda bulunacağı konusunda söz verdi".³⁰

Bakü Katliamından yeteri kadar hıncılarını alamayan Ermenilerin, bu katliamdan daha da korkuncunu Şamahı ve diğer kazalarda da gerçekleştirdiklerini yukarıda zikretmiştik. Nitekim Ermeni-Bolşevik birlikleri, Bakü'deki hedeflerini gerçekleştirmelerinin ardından yönlerini Şamahı'ya çevirdiler. Söz konusu birliklere T. Emiryana, S. Lalayan ve Hamazasp komuta etmiştir. Şamahı kazasına karşı gerçekleştirilen ilk saldırı sonrası büyük bir zayıf ortaya çıkmıştır. Çok sayıda insan katledilmiş ve sağ kalanlarsa şehri terk etmek

mecburiyetinde kalmıştır. 13 mahalle mescidinin yanı sıra ünlü Cuma mescidi yakılmıştır. Şamahı Katliamı hakkında arşiv vesikalarında şöyle bahsedilmiştir: "Çoluk çocuk herkes mescide saklandı. Buraya gelen Lalayan başkanlığındaki birlikler ilk önce Cuma mescidi imamı Molla Cafergulu'yu yakaladılar. Aslında halk Mollaya bir şey yapılamayacağını zannettikleri için camiye saklanmayı uygun görmüştü. Fakat onlar ilk önce işe Molladan başladılar ve onun gözlerini çıkardılar, kulak-burun ve dilini kestiler. Yüzünün derisini soydular ve sonra kurşunlayarak öldürdüler. Akabinde köylere saldırıldı. Nitekim bu saldırılar sonucu 58 köy ateşe verilerek yakıldı. Şamahı genelinde sekiz bine kadar insan öldürüldü. Öldürülenler arasında 1.653'ü kadın, 965 ise çocuklardan ibaretti".³¹ Şamahı olayları sonunda ortaya çıkan durum hakkında pek fazla söze hacet görmemekteyiz. Çünkü Şamahı'ya sevk edilen birliklerin amacı inkılâp karşıtı güçleri etkisiz hale getirmek idiyse bu kadar masum insanın suçu neydir? Buna verilecek cevap çok basittir. O da Ermeni Lalayan'ın Şamahı'da tek bir Müslüman yaşatmak istememesi ve masum insanların tamamını katletmek istemesidir.

Şamahı Kazası'nda masum Müslümanları insanları katlederek büyük bir başarı elde ettiklerini düşünen Ermeni-Bolşevik birlikleri bundan sonra da boş durmayarak Guba, Göyçay ve Ağdaş'ta da büyük katliamlar gerçekleştirdiler. Fakat bunların içinde en trajik katliam Gence'de yaşanmıştır. Çünkü Gence, özellikle Bolşevikler için çok önemli bir kale konumundadır. Gence'yi elde ettikleri zaman Azerbaycan istiklal davasının beşliğini ortadan kaldırmış olacaktı.³² Gence halkının bu ağır vaziyet karşısında tek başına direnmesi mümkün değildir. Diğer taraftan Gürcü Hükümetinin de Bolşeviklere karşı tutumunda bir yumuşama hissedilmesi, aynı

(28) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 86.

(29) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 86.

(30) Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 87-89.

(31) ACSPIHDA, f. 277, d.2, iş. 16, s. 18.

(32) Elçin Neciyev, "31 Mart (1918) Bakü Katliamı", Azerbaycan Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri, 9 Ocak 2005, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005, s. 27-37.

yumuşamanın Azerilere karşı, yerini bir la-
kaytlığa bırakması Güney Kafkasya Seymin-
de de büyük bir kargaşaya sebep olmuştur.
Nitekim Resulzade'nin de ifade ettiği gibi bu
durum karşısında "milleti kurtaracak yegâne
bir çare vardı", o da Türkiye'ydi.³³ Fakat bu
öyle düşünüldüğü gibi kolay değildi. Çünkü
Kafkasya Hükümeti'yle Türkiye arasında an-
laşmazlık devam ediyordu. Bu anlaşmazlık
her ne kadar Türkiye ile Kafkasya Hükümeti
arasında devam ediyor gibi gösterilmiş olsa
da, asıl anlaşmazlık hükümet içerisinde (Gü-
ney Kafkasya Hükümeti) yani her üç devlet
temsilcileri arasında ayyuka çıkmış durumda-
dır.

6.3. Tanıkların Diliyle 31 Mart Bakü Katliamı

1919 yılının sonlarına doğru kurulan
Soruşturma Komisyonu konu ile ilgili ta-
nikların ifadelerine başvurmuştur. Bunlar
arasında Yahudi genci Aleksandr Naumoviç
Kvasnik'de bulunuyordu. Kvasnik'in sorgu-
lanması esnasında verdiği cevaplar çok ilginç-
tir. Kvasnik: "Bakü'de 29-31 Mart'ta cereyan
eden olaylar hakkında şunları söyleyebilirim.
İki halk arasında ilişkiler, Mart Katliamı veya
hâkimiyetin Ermenilerin eline geçtiği tarihe
kadar gayet iyiydi. Son 10-15 yıl içerisinde
onlar arasındaki dostluk ve ilişkileri hiçbir
şey bozmaya yetmiyordu. Maddi sorunlar
da problem değildi. Müslüman halk toprak-
tan elde ettiği ürünü veya ilçelerden uygun
fiyata aldığı tarım ürünlerini şehre getiriyor
ve orada satıyorlardı. Onlar ticaretle uğraş-
mıyorlardı. Ticaret daha çok Ermenilerin
elinde bulunuyordu. Bunun haricinde Erme-
nilerin hem Bakü Sovyet'inde görev almaya
başlamaları, petrol sanayinde çok sayıda Er-
meni'nin istihdam edilmesi müslüman halkın
itirazına sebep oldu. Bunun üzerine gece geç
saatte şehirde ateş sesleri duyuldu. İlerleyen
saatlerde silah sesleri hiç susmadı. Ermeniler
kendilerine yetecek kadar silaha zaten sahip-
lerdi. İlave silah için 2.000 manat meblağında
para ayarlamışlardı. Onlara neden silah alı-

yorsunuz sorulduğu zaman, verdikleri cevap
çok enteresandı: "Şimdi Azeriler geldiğinde
silaha neden ihtiyacımız olduğunu anlaya-
caksınız" diyorlardı. Fakat artık çok geç, ben
birkaç yıldır onlarla beraber yaşıyorum, on-
lar burada hâkimiyeti ele geçirmek için uğ-
raşıyorlar. Benim farklı mekânlarda gerçek-
leştirilen toplantılarda haberim yok; Fakat
mevzunun aynı olduğunu biliyorum. Hazır-
lık yapmak gerekiyordu, o gün çok yakındı,
ben kendim birkaç toplantılarına katıldım ve
onların sosyal konular hakkında konuştuk-
larına şahit olmadım ve bu şüphe uyandıran
meseleyi onlara sorduğum zaman da hiçbir
karşılığını alamadım. İşin daha ilginç tarafı
ise o günlerde Ermeniler farklı farklı evlerde
toplaniyorlardı. Bu toplantılarda konuşulan
konular tamamen bir birinin aynısıydı. Hazır-
lık yapmak gerekiyor, o gün çok yakındır.
Ayrıca da toplantılarda herkesin uyanık olma-
sı tavsiye edilmekteydi. Ben bu toplantıların
ikisine katıldım. Toplantılar birkaç yıldan be-
ridir yapılmaktadır. Ben şaşkın şekilde onlara
soruyordum, siz neden böyle toplaniyorsunuz.
Fakat hiçbir cevap alamıyordum. Şüphe
ile bakıyordum bende bunlara. Sonuç olarak
bir ev sahibinin konuşmalarından her şey
açıklık kazandı. Gerçekleştirilen konuşmalar
sonucu şöyle bir karar alındı: Bolşeviklerin
müslüman Azerilere, onların da Bolşeviklere
karşı besledikleri kötü münasebet sonucunda
Azerilere kötü bir ders vermek niyetindeydi-
ler Ermeniler. Nitekim Ermeniler Azerilere
karşı çıkarak onlara karşı çok önceden gelen
garazlarını halledeceklerdi. Böyle güzel bir
fırsat bir daha ele geçemeyebilirdi. İlk önce
Bolşevikler saldırıya geçecek ve akabinde
Ermenilere bu ordunun içine sızacaklardı.
Daha önceden belirttiğim üzere Bolşevik
Ordusunun tamamına yakını Ermenilerden
müteşekkildi. Katliam için bahane aranıyor-
du. Bu da çok kısa zamanda bulundu. Bu da
Hacı Zeynalabidin Tağıyev'in oğlunun ölümü
ve onun defnetme merasimi idi.³⁴

(33) M. E. Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyiyet-i teşekkülü ve
şimdiki vaziyeti), Yay. Hazır. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım,
Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Der-
neği, İstanbul, 1990, s. 44.

(34) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 26, s. 15.

Tağıyev'in oğlunun cenazesi Bakü'ye getirilmiş ve tören yapılmıştır. Törende Müslüman halkın büyük bir kısmı taziyelerini iletme için toplanmıştı. Tören için gelenler törenden sonra evlerine dönecekleri zaman Bakü Sovyeti İcra Komitesi onların silahlı olduklarını ima ederek bir ültimatoma yayınladı. Ültimatoma silahlarını iade etmeleri için onlara 24 saat zaman tanındığı yazılıdır. Halk bu olaydan altı gün sonra İsmailiye binasında toplanarak protesto mitingi gerçekleştirmiştir. Mitingde: "Ermeniler ellerinde bulundukları silahları iade etsinler biz silahlarımızı hemen teslim edeceğiz" sözlerinin şahidi oldum. Fakat İcra Komitesi Ermeni yandaşları olduğundan dolayı onlardan olumlu bir cevap alınamadı.³⁵ açıklaması yapılmıştır.

6.3.1. A.Kluge'nin 31 Mart Bakü Katliamı Hakkında Verdiği İfade

"Ocak 1918'de Bakü'de Müslüman Ordu Karargâhı kuruldu. Garnizon komutanı General Talişinski idi. Alay Bakü'ye geldiği gün subaylar Bolşevikler tarafından hapse atıldı. Subay ve askerleri hapse atan ise Ermeni askerleriydi. Subayların büyük bir bölümünün Çarlık döneminde jandarma olarak görev yapmış olmaları hapsedilmenin sebebi olarak gösteriliyordu. Aynı dönemde Ermeni partisi olan Taşnaksutyun Sovyet Hükümetiyle birleşmişti. Bu birleşmenin asıl amacı Müslümanları katletmek için işbirliğinden ibaretti. Ermeniler Müslümanların onlara karşı katliam yapacaklarını düşündükleri için müslüman askerleri hapsedmişlerdi. Katliam başlamıştı, öldürülenler arasında ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar da mevcuttu. Müslümanlar bunu yapmakla Ermenilerin onları çatışma için tahrik ettiklerini çok iyi anlıyorlardı".³⁶

6.3.2. H. Şahbalı'nın 31 Mart Katliamı Hakkında Verdiği İfade

Guba Katliamına canlı şahitlik etmiş Şahbalı'nın Soruşturma Komisyonuna verdiği ifadelerden: "Guba'da o kadar insan öldürülmüştü ki, sokaklar tamamen al kana

boyanmıştı. İki bin insan şehir merkezine toplatılmış ve tam kurşuna dizilmek üzereyken içlerinden biri Bolşevik-Ermeni birlikleri başkanına yaklaştı. Aralarında belli bir konuşma geçti. Konuşmadan sonra birlik başkanı askerlerin silahlarını aşağı indirmeleri emrini verdi. Kadın ve çocuklar ağlıyorlardı. Ermeni zabıtlardan biri yanına beş asker alarak genç-güzel kadınları seçmeye başladı. Elliden fazla kadın seçmişlerdi. Bu kadınları bir yerlere götürdüler ama nereye götürdükleri belli değildi. Kadınlardan birinin erkek kardeşi buna itiraz edince hemen kurşunlanarak öldürüldü. Onun cenazesini yere atarak gözlerini bıçakla çıkardılar. Eli kanlı Ermeni askeri çıkardığı gözleri kalabalığın içine fırlattı. Kalabalıktan bağırış çığırış sesleri çıkmaya başladı. Bunun üzerine Ermeniler kalabalığı koyun sürüsü gibi önlerine katarak dövmeğe başladılar. Kalabalıktan bir ihtiyar kendisini önlerine attı. İhtiyarın karnını süngü ile delerek öldürdüler. Bu göz ile bakılması facia değildi".³⁷

Sonuç

Güney Kafkasya, tarih boyunca önemli yeraltı ve yerüstü zenginliğe sahip olduğu için birçok güçlü devletin ilgi odağında olmuş ve onlar tarafından işgal edilmek istenmiştir. Bu devletlerin başında hiç kuşku yok ki Rusya (Çarlık dâhil) gelmektedir. Çünkü Güney Kafkasya Rusya için jeo-stratejik bakımdan çok önemliydi. Nitekim bu amaç çerçevesinde 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında Çarlık, Güney Kafkasya'yı işgal etmiştir. Çarlığın bölgeyi işgali akabinde yerel yönetimler Çarlığa bağlanmış ve bölgenin kaynakları Rusya'nın menfaati için kullanılmaya başlanmıştır. Bilindiği üzere Güney Kafkasya hem jeo-politik hemde jeo-stratejik bakımdan üç ülkeyi barındıran önemli bir yerdir. Bu üç ülke Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Söz konusu bu üç devlet arasınday-

(35) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 26, s. 15.

(36) ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 26, s. 15.

(37) , Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Gafgaz İslam Ordusu, Anar İskenderov, "1915-1920-ci İllerde Azerbaycan'da Türk ve Müslümanlara Karşı Hayata Geçirilen Soykırımlar", Gafgaz Üniversteti, Gafgaz Araştırmaları İnstitutu Neşriyatı, Bakı, 2008, s. 75-92.

sa önemli yeraltı kaynaklara sahip devlet ise Azerbaycan'dır. Bu sebepten dolayıdır ki Çarlık, ilk önce Azerbaycan üzerine sömürge politikalar gerçekleştirmeye yeltenmiş ve Ermenileri bu amaç çerçevesinde bir maşa olarak kullanmıştır. Bunun karşılığında ise onlara toprak vadinde bulunduğu gibi aynı zamanda da "Büyük Ermenistan"ın kurulması sözünü vermiştir. Nitekim 1800-1825 arasında General Tsitsianov, Kafkasya'nın işgaline girişerek (Ermenilerin de büyük yardımı sonucu) başarı elde etmiştir. Çarlık döneminde her ne kadar Ermeniler ile Ruslar arasında bir işbirliği söz konusu idiye de, Azeriler ile Ermeniler arasında çok köklü bir zıtlıktan bahsetmek doğru değildir. Fakat Taşnaksutyun Fırkası'nın kurulması sonrasında durum değişmiş ve dostluklar yerini zıtlıklar ve toprak problemine bırakmıştır. Çünkü bu fırka ile birlikte "Bağımsız Ermenistan" fikri ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra bölgede Ermeni işçi sınıfı ile Azeri işçi sınıfı arasındaki anlaşmazlıklar en üst düzeye çıkmış ve sonuç itibarıyla Çarlık Ermenileri destekleyerek onlara hamilik mahiyetinde beyanatlar yayınlamıştır. Çarlık Rusya'nın söz konusu hamilik siyasetini Bolşevik Rusya'nın ve bugün de Rusya'nın devam ettirdiğini görmek mümkündür.

Azerilere gelince; I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin savaşa katılıp katılmaması kesinleşmediğinden Azeriler bağlı buldukları Rusya'yı desteklemek mecburiyetinde kalmışlardır. Fakat Osmanlı'nın savaşa katılma kararını alması sonucu durumu değiştirmiştir. Burada Azerilerin iki seçeneği vardır. Ya bağlı buldukları Rusya'yı destekleyeceklerdir, ya da Türk kardeşlerinin yanında yer alacaklardır. Her ne kadar aydın zümresi arasında bir fikir uyuşmazlığı söz konusu olsa da Azeriler kardeşlerinin yanında yer almayı düşünmüşlerdir. Ama Ermenilerse eskiden olduğu gibi Rusya'ya bağlı olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Ruslar'ın gözünde Azeriler saygınlık kaybederken Ermeniler değer kazanmışlardır. Ayrıca hem Ruslar'ın hem Ermeniler'in Hristiyan Ortodoks oldukla-

rı gerçeğini unutmamak lazımdır. Azerilerin Rusların gözünden düşmesine birçok sebep gösterilebilir. Fakat Sadece birinden bahsetmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. O da Anadolu Türklerine destek olmak sebebiyle "Kardeş Kömeği Cemiyeti"nin kurulmasıdır.

Rusya'da Şubat 1917 ihtilali sonucu Romanovlar monarşisi'nin devrilmesinden sonra Bolşeviklerin hâkimiyeti ellerine aldıklarından bahsetmiştik. Rusya'da Geçici Hükümet iş başına gelmiştir. Nitekim Devlet Duması'nın kapatılması akabinde Güney Kafkasya'dan katılan milletvekilleri de harekete geçerek "OZAKOM" adı altında komiserlik kurmuşlardır. Güney Kafkasya'yı idare etmek adına Ozakom'un kurulmasının yanı sıra Bakü'de de Ermenilerin öncülüğünde "Bakü Sovyeti" kurulmuştur.

Bize göre; söz konusu Bakü Sovyeti'nin kurulması, çok önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, bu sorunlar yüzünden iki halk arasında çatışmalar baş göstermiş ve en önemlisi de 31 Mart Katliamı gerçekleştirilmiştir.

İki halk arasında gerilim yaratan hususlar şunlardır;

1. Söz konusu Bakü Sovyetliğinin kurulması ve onun başına da aslen Ermeni olan S. Şaumyan'ın getirilmesi
2. Bakü Sovyeti'nin kurulmasının gerekli olup olmadığının Müslüman halk tarafından sorgulanmaya başlanması.
3. Sovyetliğin her ne kadar Bakü'de kurulmuş olsa da aslen Rusya için çalışan bir kurum olması
4. Müsavat Partisinin gizli faaliyetlerden vazgeçip açık bir şekilde faaliyet göstermeye başlaması
5. Bakü petrolünün ve cephede büyük bir zayıfla karşı karşıya kalan Bolşevik Rusya için olan hayati önemi
6. Bakü Sovyeti için yapılan seçimde Müsavat Partisinin aldığı oy oranı

Maddeleri toparlayıp onlar üzerinde biraz düşünürsek şöyle bir sonuçla karşı karşıya kalırız. Şaumyan'ın bundan sonra başarılı olabilmesi için iki seçenek kalmıştır, Bunlardan birincisi; Müsavat Partisinin halk nazarındaki itibarını düşürmek için çalışmaktır. İkincisi; Bolşevik Rusya'nın desteğini alabilmek için merkezi yönetime yaranmak olacaktır. Nitekim Şaumyan başkanlığındaki Bakü Sovyetinin Ekim İhtilali sonrasında Bakü'de en etkin kurum haline geldiğini görmekteyiz.

Bunun yanı sıra Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar geçen süreçte Güney Kafkasya ülkeleri arasında sürtüşmeler devam etmiştir. Söz konusu antlaşmanın imzalanması sonrasındaki süreçte Rus askerlerinin Kars-Batum-Ardahan'ı Osmanlı Devletine bırakması da bu üç ülke arasında anlaşmazlığı yeniden alevlendirmiştir. Bu anlaşma sonucunda bölgeyi terk eden Rus askerinin Bakü üzerinden hareketle Rusya'ya gitmesi gerekiyordu. Askerlerin Bakü üzerinden hareket etmesi ve önlerine çıkan Azerileri Şamhor Kazasında katletmeye başlamaları Mart Katliamına giden yolu açmış ve buradan hareket eden askerler Bakü'ye vararak Şaumyan'a teslim olmuşlardır. Cepheye büyük oranda kan kaybeden Bolşevikler Bakü'de kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla 12 bin insanın ölmesine sebep olmuştur. Çünkü Bakü Bolşevikler için çok önemlidir. Burada güçlendikleri takdirde hemen hemen bütün Güney Kafkasya'yı ellerine geçirmiş olacaktı. Bölgenin stratejik öneminin yanı sıra Bakü ve onun en önemli serveti olan petrolü Bolşevikler için ayrı bir öneme sahipti. Bolşevik-Taşnak birlikleri tarafından 31 Mart'ta özellikle Bakü'de yapılan katliam onların buraya ne kadar önem verdiklerine açık örnektir. Sadece Bakü'de 12.000, Azerbaycan genelinde ise 60.000 insanın öldürülmesi her ne kadar bazı yazarlar tarafından "İç Savaş" veya "Vatandaş Muharebesi" olarak yazılmışsa da olaylar objektif biçimde araştırıldığı zaman, gerçek bir "Katliam"dan söz etmek kaçınılmazdır. Ayrıca 20 Ocak 1990'dan itibaren yine aynı güçler tarafından 31 Mart Katliamı'nın benzeri

Bakü ve Karabağ'da uygulanmıştır. Sonuç olarak binlerce masum insan katledilmiştir.

Kaynakça.

Arşiv Vesikaları.

ACSPİHDA (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi), f. 176, f. 277.

Kitaplar.

Azerbaycan Tarihi, 7 Cilt'te, V. Cilt (1900-1920), Bakı, Elm Neşriyat, 2001.

Çıragzade Vahid, İstiglal Yollarında, Bakı, 1992.

Hasanov, Hasanov, Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1998.

İsmayılov R, Azerbaycan Tarihi, Bakı, 1923, s. 146-147.

Neciyev, Elçin, Kafkaslarda Türk Katliamı, Emre Yayınları, İstanbul, 2006.

Resulzade, M. E, Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti), Yay. Hazır. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 1990.

Świetochowski, Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1910-1920 (Türkçesi, Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

Şaumyan, Stephan, Stati i Reçi 1917-1918 g, Bakü, 1929, s. 258-260.

Zeynalıoğlu, Cahangir, Azerbaycan Tarihi, İstanbul, 1924.

Makaleler.

Bal, Halil, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 5, Yıl 3/2004.

Neciyev, Elçin, "31 Mart (1918) Bakü Katliamı", Azerbaycan Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri, 9 Ocak 2005, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2005.

Rıhtım Mehmet, Süleymanov Mehman, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Gafgaz İslam Ordusu, Anar İskenderov, "1915-1920-ci İllerde Azerbaycan'da Türk ve Müslümanlara Karşı Hayata Geçirilen Soykırımlar", Gafgaz Üniversteti, Gafgaz Araştırmaları İnstitutu Neşriyatı, Bakı 2008.

Gazeteler.

Azerbaycan
Halk Gazetesi